

УДК 911.375.3+502.1

Мозговий А.А.,
кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник відділу суспільної географії
Інститут географії Національної академії наук України

ГЕОГРАФІЯ МІСЬКИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Із суспільно-географічних позицій схарактеризовано конфліктну взаємодію у міському просторі. Розмежовано такі поняття, як «конфліктна ситуація», «конфліктність» і «конфліктогенність». Узагальнено основні підходи до систематизації міських конфліктів. Визначено, що конфлікти є не тільки наслідком динамічного міського розвитку, а і його передумовою.

Ключові слова: місто, міський розвиток, конфліктна ситуація, конфліктність, конфліктогенність, міські конфлікти.

С общественно-географических позиций охарактеризовано конфликтное взаимодействие в городском пространстве. Разграничены такие понятия, как «конфликтная ситуация», «конфликтность» и «конфликтотенность». Обобщены основные подходы к систематизации городских конфликтов. Определено, что конфликты являются не только следствием динамичного городского развития, но и его условием.

Ключевые слова: город, городское развитие, конфликтная ситуация, конфликтность, конфликтотенность, городские конфликты.

Mozghovyi A.A. GEOGRAPHY OF URBAN CONFLICTS IN UKRAINE

The purpose of this publication – devoted to the geographical study of conflict in urban development in Ukraine. In the process of studying of urban conflict we also demarcated such concepts as “conflict situation”, “frequency of conflicts” and “risk of conflicts”. In the article were summarized the main approaches to the systematization of urban conflicts. We made conclusion that conflicts are prerequisite for urban development.

Key words: city, urban development, conflict situation, frequency of conflicts, risk of conflicts, urban conflicts.

Постановка проблеми. Розвиток людської цивілізації характеризується нині загостренням проблем у взаємодії суспільства і природи. Збалансованість економічної, соціальної та екологічної складових розвитку суспільства все ще лишається недосяжною метою як для більшості національних урядів, так і для планети загалом. У багатьох галузях економіки, сферах суспільного життя та регіонах світу людство не тільки не наблизилось до реалізації парадигми сталого розвитку, а навіть навпаки – спостерігається деградація. Яскравим підтвердженням тому є доля Паризької угоди щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 року (UNFCCC), реалізація котрої після виходу з неї першої економіки світу лишається під великим питанням. Суперечність між постійно зростаючими потребами суспільства і стійкістю природних комплексів географічної оболонки вже давно набула гостроти конфлікту. Сьогодні промовисто демонструє нам, що без докорінного вирі-

шення у найближчі десятиліття конфліктів у системі «суспільство» – «технологія» – «природа» подальший цивілізаційний поступ людства є значною мірою загрозливим.

Географія як наука-інтегратор, що здатна досліджувати і природу, і населення, і господарство в комплексі, має неабиякий методичний потенціал для дослідження такого явища, як конфлікт. Безперечно, у процесі дослідження конфліктів у географа виникатимуть труднощі, зумовлені природою цього явища, а саме динамічністю конфліктів. Адже перцептивно конфлікт є радше «часовим», ніж «просторовим» об'єктом дослідження. Проте, узагальнивши й залучивши пізнавальний досвід усього розмаїття географічних напрямів (наприклад, історичної та політичної географії), вважаємо, що гносеологічні перепони мають бути подолані. Оскільки конфлікти між різними територіальними системами в географічній оболонці відбуваються постійно, вони можуть розглядатися географами як вид зв'язку між досліджу-

ваними системами. З таких міркувань належність конфліктів до об'єктно-предметного поля географії є беззаперечною.

Географічні дослідження конфліктів нині не обмежуються лише сферами історичної географії, політичної географії або геополітики. Дедалі більшої актуальності набувають вивчення конфліктів у галузі природокористування, удосконалюються способи їх картографування.

Упродовж історії людської цивілізації процес міського розвитку супроводжувався протиріччями, часто переходячи в їх гостру форму – конфлікти. Фахівці-урбаністи відносять міста до конфліктогенних просторів з особливими умовами розвитку, а онтологія конфлікту здавна цікавила фахівців різного профілю, наприклад, філософів, а також психологів, соціологів, політологів, культурологів і представників багатьох інших гуманітарних галузей знань. Особливе місце у вивченні природи конфліктів посідають математичні вишукування, особливо у сфері теорії ігор. Деяка роз'єднаність і різнорідність наукового знання про природу конфліктів, а також підвищення їхньої гостроти і згубності наслідків впливу на життя людей викликали гостру потребу в узагальненні та систематизації знання про конфлікти.

Проблематика конфліктів міського розвитку охоплює широке коло теоретичних і прикладних питань, дослідження яких ґрунтуються на таких концептах і фундаментальних наукових категоріях, як «система», «розвиток» і «простір». Місто може слугувати яскравим прикладом середовища, що концентрує масу гетерогенних конфліктів у межах однієї територіальної системи, особливо в реаліях сучасної України, тому є надзвичайно складним і цікавим об'єктом географічного дослідження конфліктної взаємодії територіальних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Географія конфліктів, або геоконфліктологія, є новітнім науковим напрямом досліджень, об'єктно-предметне поле якої лежить у царині конфліктної взаємодії природно- і суспільно-територіальних систем, тому спеціальної наукової літератури з цієї тематики не так багато.

Порівняно краще опрацьоване це питання дослідниками західних наукових шкіл, зокрема

стосовно взаємодії локальних спільнот у межах міста для досягнення суспільно важливих цілей [1], виявлення та ідентифікації міських конфліктів [2], висвітлення питань міських конфліктів у контексті сталого (збалансованого) розвитку міст [3]. Однак названі дослідження здійснювались переважно в межах суспільствознавчих наукових напрямів, що посилює потребу в суспільно-географічному дослідженні конфліктів міського розвитку.

Постановка завдання – визначити й розкрити на прикладі міста як складної відкритої суспільно-територіальної системи базові наукові поняття нового комплексного напрямку досліджень – географії конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидним є те, що за своєю природою та характером функціонування місто має системний характер. Серед численних ознак складної системи в науковій літературі найчастіше згадуються відкритість такої системи, її здатність до саморозвитку та самоорганізації. Усі ці риси притаманні системі міста: по-перше, місто завжди було і є відкритою системою, фактично «системою у системі» – в системі поселень; по-друге, будь-якому місту властиві саморозвиток і самоорганізація, оскільки саморозвиток закладено в самій сутності міста. Місто як «рушій прогресу» не можна уявити статичним, воно має розвиватись, розвиваючи прилеглі території. Саморозвиток конкретного міста зумовлюється як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми впливами, котрі можна розглядати як прояви саморозвитку систем поселень (або систем розселення вищого рівня – регіональних, національних). Тому дуже важко дослідити процеси і визначити напрями розвитку міста чи навіть категорії міст, не врахувавши системності їх існування.

Крім того, зі складними системами місто споріднює його структурна, функціональна та динамічна складність, що зумовлено значною концентрацією об'єктів, котрі взаємодіють на обмеженій території. Проте на різних етапах розвитку суспільства характер взаємодії між об'єктами може бути різним. Динамізм функціонування міста, зокрема, проявляється у рухах потоків населення із приміської зони до місць роботи вранці і відтоці населення ввечері (маятникова міграція); в активному

переміщенні власне міських жителів протягом дня, у пов'язаних із цим піках транспортної напруженості; у ритміці роботи виробництв та установ чи у безперервності їхньої роботи; у цілодобовості життєзабезпечення міста (водота енергопостачання, сміттєвивезення та ін.). Розвиток міста як наслідок динамізму функціонування проявляється також у постійному будівництві, переплануванні вулиць, прокладанні нових комунікацій та адаптації міського середовища до нових умов загалом.

Нині у вітчизняній суспільній географії як загальне означення системних об'єктів найчастіше використовується поняття «суспільно-територіальна система», що об'єднує виробничі, соціальні, населенські або природні елементи. Під час дослідження окремих елементів суспільно-територіальної системи на перший план постають їхні функції.

Територія як просторова передумова цивілізаційних процесів є базовою категорією географічної науки. Як природно-територіальні, так і суспільно-територіальні системи не можуть існувати поза «місцем». Територіальність є однією із найважливіших ознак подібних утворень. Хоча сучасні міста переважно лишаються дискретною формою територіальної організації суспільства, однак вони теж складаються з окремих територіальних частин (підсистем), а також є територіальними складовими частинами масштабніших географічних об'єктів. Елементом суспільно-територіальної системи міста властиві такі територіальні параметри, як різний ступінь доступності, територіальна конфігурація, територіальна концентрація та ін. Вочевидь, що згадані територіальні параметри істотно впливають на розвиток конкретного міського поселення.

Місто ми розглядаємо як складну відкриту суспільно-територіальну систему. Структурна складність міської системи призводить до «вертикальних» і «горизонтальних» суперечностей між ієрархічно різними елементами. Функціональна складність викликає протиріччя, пов'язані з якісно різною, а іноді протилежною спрямованістю процесів функціонування системи. У свою чергу, динамічна складність породжує суперечності дисонансно-резонансного характеру, пов'язані з аритмічністю процесів, розбіжністю їхніх часових параметрів

і несинхронізованістю. Гострими проявами подібних протиріч є конфлікти.

У процесі накопичення та узагальнення людством наукового знання стає дедалі очевиднішим, що концепти «розвиток» і «конфлікт» перебувають у діалектичній єдності. Виходячи з сучасного загальнонаукового уявлення про розвиток [4], під *міським розвитком* ми розуміємо незворотні, закономірні й спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору. Цей процес супроводжується постійною трансформацією поселенської мережі з переміщенням населення у міста та істотною зміною способу життя цього населення. Принагідно розглянемо більш ретельно кожен з питомих рис міського розвитку.

Так, *незворотність* змін характеризує функціонування міської системи, тобто циклічну і динамічну роботу функцій міста. Набір функцій міста, на нашу думку, відповідно до логіки розвитку повинен проходити стадії від комплексу до системи. Наукове пояснення незворотності як риси міського розвитку має певні застереження. З історичної географії достеменно відомими є чимало прикладів «перетворення» міських поселень на сільські, тобто прикладів деградації міського середовища; на перший погляд, це може свідчити про певну «зворотність» міського розвитку. Хибність такого пояснення полягає у тому, що перехід населеного пункту з категорії «міст» до категорії «сіл» свідчить насправді не про зворотність розвитку, а, навпаки, підтверджує його (розвитку) незворотність. Адже розвитку міста, як і будь-якій складній територіальній системі, властива еволюційна стадійність: міста зароджуються, зростають, досягають розквіту, занепадають і зрештою зникають. Тобто перетворення міста на село є констатацією «смерті» міста. При цьому населений пункт «за інерцією» може ще деякий час зберігати за собою адміністративний статус міста, хоча його мешканці вже поколіннями ведуть руральний спосіб життя. Ця проблема – якісного розмежування міського і сільського середовищ – лишається ще доволі слабко розкритою у сучасній науці.

Друга питома риса міського розвитку – *спрямованість* змін суспільно-територіальної системи міста – визначає єдність розвитку міста, що надає йому рис внутрішньої взаємозалеж-

ності, – траєкторії міського розвитку. Напрямок змін суспільно-територіальної системи міста, як правило, пов'язаний з ускладненням структури його господарства, збільшенням масштабів його економічного, соціального та екологічного впливу на прилеглу територію, появою нових елементів і функцій структури.

Саме у зв'язку з простеженням спрямованості розвитку певного міста найчастіше можна зіткнутись з оцінними судженнями окремих фахівців та громадськості щодо розвитку міста, йдеться про основні його тенденції – прогрес і регрес. Прогресивний розвиток міст, тобто напрям розвитку від «гіршого» до «кращого», досить тривалий історичний час був «наріжним каменем» міського управління і міської політики в Європі. Через європейський універсалізм загальна теорія прогресу і прогресивності міста була поширена на глобальному рівні. Проте з другої половини ХХ ст., коли негативні наслідки урбанізації, індустріалізації, технізації та інтернаціоналізації світового господарства стали очевидними, теорія прогресу стала зазнавати жорсткої критики з боку громадськості. Нині «прогресивність» усього міського не є вже такою беззаперечною.

Третя питома риса міського розвитку – *закономірність* змін суспільно-територіальної системи міста – передбачає суттєвий і постійно повторюваний взаємозв'язок елементів міської системи, визначальних етапів і форм процесу міського розвитку. Можна виокремити загальні й одиничні, тобто універсальні та специфічні, закономірності міського розвитку. Але це предмет окремого дослідження. Вважаємо, що закономірність є тією властивістю міського розвитку, що різнить його зі змінами катастрофічного характеру.

З одного боку, конфлікт заперечує розвиток, а з іншого – є невід'ємним його атрибутом і навіть необхідною умовою. Серед усієї безлічі сучасних наукових визначень конфлікту найприйнятнішим для нашого дослідження ми вважаємо таке: *конфлікт – це «протидія двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, які претендують на зумовлюваний ними стан дійсності»* [5].

Конфліктуючими сторонами в міській системі можуть бути суб'єкти господарської діяльності, органи управління, громадські об'єд-

нання, окремі особи і навіть технічні системи. Як зазначалося вище, міські конфлікти найчастіше виникають як результат загострення протиріч розвитку міської системи. Конфліктувати між собою можуть також різні види розвитку міста – територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний.

До конфліктної ситуації також може призводити *конкуренція* між суб'єктами. Однак, на нашу думку, не слід отожднювати конкуренцію з конфліктом, тому що певне змагання між суб'єктами за поліпшення умов функціонування у межах міського простору, ресурси розвитку або досягнення певного стану міського середовища не обов'язково призводить до конфлікту. Основними визначальними рисами конкуренції і конфлікту є те, що під час конкуренції суб'єкти діють кожен «на своєму полі», а також те, що дії для забезпечення успіху мають позитивний характер. Окремим аспектом цього питання є конкуренція між містами як соціально-економічними системами, а також образами і брэндами міст. Ця проблематика потребує окремого поглибленого дослідження.

Під час характеристики конфліктної взаємодії у міському просторі важливим є розмежування таких понять, як «конфліктна ситуація», «конфліктність» і «конфліктогенність». Зупинимося на них більш докладно.

Конфліктна ситуація – це збіг обставин з об'єктивними передумовами для конфлікту, що провокує деструктивні дії сторін, тобто виникнення конфлікту. Часто конфліктну ситуацію асоціюють із власне конфліктом, що є помилковим уявленням, тому що конфлікт може мати неявну, приховану або латентну фазу. Така фаза може залишитися непоміченою. Конфліктна ситуація у міському просторі сигналізує про нагальну необхідність втручання з боку відповідних управлінських структур. Конфліктам між приватними і суспільними інтересами городян, між різними міськими підсистемами завжди передують конфліктні ситуації. Можна стверджувати, що розв'язання конфліктних ситуацій є показником ефективності міської влади.

Конфліктність – це показник, що характеризує частоту і гостроту виникнення і перебігу конфліктів у місті, міру залученості в конфліктну взаємодію суб'єктів. Розрізняють низьку,

середню, прийнятну і високу конфліктність. Центральною детермінантою конфліктності є система суперечностей, що виникають у процесі міського розвитку і відтворення предметного плану соціально-економічної активності. Рівень емерджентності в розвитку міста як системи і міра ефективності спільної діяльності суб'єктів міського середовища є провідними чинниками, що визначають змістовні причини й інтенсивність конфліктності в місті. На прикладі дослідження інших складних систем конфліктологи встановили, що певний рівень конфліктності не є фактором дезінтеграції високоефективної системи, часто він є прийнятним і навіть бажаним для ефективного функціонування системи.

Конфліктогенність міського розвитку, на нашу думку, – це потенціал можливих конфліктів, які можуть виникнути у процесі взаємодії суб'єктів міського розвитку. Конфліктогенність впливає на стан міського середовища і проявляється у мобілізації просторових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, асиметричності деструктивних дій, що може призвести до згубних наслідків для сторін – носіїв інтересів. Конфліктогенність може характеризувати потенціал конфліктної взаємодії на різних територіальних рівнях: міста загалом, окремого району, зони впливу міста.

Окремою проблемою у дослідженні міських конфліктів є питання їхньої систематики. У сучасній науковій практиці систематизації конфліктів існує безліч підходів. Це зумовлено досить широким колом наук і галузей знань, які вивчають конфлікти, – від психології до теорії міжнародних відносин. Проаналізувавши і порівнявши наявні класифікації конфліктів, запропоновані представниками різних наук, ми зробили висновок, що для потреб географічного дослідження конфліктів можуть бути використані далеко не всі з них. Під час систематизації конфліктів міського простору дедуктивним шляхом дослідник отримує можливість оперувати конкретними просторово-часовими таксонами (класами) конфліктів. Наш досвід дослідження цих питань свідчить, що різні класифікації конфліктів ефективніше застосовувати на перших, польових етапах дослідження; на більш пізніших етапах, застосовуючи індуктивні методи, дослідник

відкриває можливості більш ефективного застосування таксонів якісного характеру (типів) конфліктів міського простору.

Процес систематизації конфліктів передбачає глибокий підхід до ідентифікації об'єкта і суб'єктів, передумов і наслідків конкретного конфлікту, що розвивається у міському просторі. Тому під час дослідження міських конфліктів незамінною стає тріада класичних методів: описово-географічного, історико-географічного та порівняльно географічного. «Паспортизація» міських конфліктів, проведена за допомогою вищеназваних методів, дає змогу географу досить чітко визначити масштаби впливу того чи іншого конфлікту на міський розвиток. Тобто географічна «прив'язка» загальнонаукової типізації конфліктів, на нашу думку, створює нові дослідницькі можливості. Яскравіше проілюструвати це можна на прикладі дослідження ергатичних конфліктів, тобто конфліктів різних міських підсистем, де суб'єктність у традиційному уявленні як така відсутня. Саме географія має широкий інструментарій для подібних досліджень.

Висновки з проведеного дослідження. Унаслідок здійсненої короткої наукової розвідки можна зробити такі узагальнення.

Визначено, що конфлікти є не тільки наслідком динамічного міського розвитку, а й необхідною його передумовою. На нашу думку, важливим є усвідомлення серед широких кіл урбаністів неминучості конфліктів у процесі розвитку міста. Конфліктогенність є невід'ємною атрибутивною рисою міського розвитку. Саме економічні, соціальні та екологічні конфлікти, що виникають у процесі функціонування міської системи, спонукають до пошуку можливостей і мобілізації ресурсів для розвитку як окремого міста, так і міських мереж.

Встановлено, що в національній статистичній системі України відсутні дані, які безпосередньо або опосередковано характеризували б конфліктність у населених пунктах. Ми вважаємо, що у таких умовах у суспільно-географічні дослідження міських конфліктів слід долучати «нетрадиційні» для географії методи, івент- і контент-аналіз, системно-ситуаційний аналіз і групу соціологічних методів дослідження конфліктної взаємодії. При цьому важливе значення мають класичні географічні методи, такі

як описово-географічний, історико-географічний, порівняльно-географічний та картографічний.

На нашу думку, вплив конфліктів як чинника формування умов життя населення великих міст лишається дещо недооціненим. Немає підстав стверджувати, що гострота конфліктів у конкретному місті якимось чином корелюється з його величиною, однак частота виникнення конфліктних ситуацій у містах-мільйонерах значно вища, ніж в інших підгрупах великих міст. За порівняно високого рівня життя мешканців великих міст значна кількість конфліктогенів у міському середовищі і загальний високий потенціал конфліктної взаємодії у великих містах створюють кумулятивний негативний вплив на формування умов життя населення великих міст. Це знаходить свій вияв як на рівні міжособистісної взаємодії, так і на рівні взаємодії кількісно значних соціокультурних спільнот.

Стає очевидним, що прогрес в одному напрямі чи сфері обов'язково породжує конфлікти й регрес в інших сферах міського розвитку. Нині основні постулати теорії прогресу є хиткими, а впевненість у необхідності подальшого економічного й технологічного

зростання – сумнівною. Усе більшої поширеності серед науковців набуває альтернативний теорії прогресу ймовірнісний підхід у розумінні цивілізаційного розвитку людства. Політику індустріалізації, урбанізації та прискореного розвитку великих міст заступила теорія меж зростання і концепція сталого збалансованого розвитку. Проте на шляху її реалізації і впровадження існує немало об'єктивних і суб'єктивних перепон, подолання яких потребуватиме значних зусиль людської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gualini E. Conflict in the City. Contested Urban Spaces and Local Democracy / Enrico Gualini, João Morais Mourato, Marco Allegra. – Berlin : JOVIS, 2015.
2. Hoalochan A. Localism, scale and place in claims for sustainable urbanism: Moving beyond the idealist and materialist / A. Hoalochan, M. Tewdwr-Jones. – London : Routledge, 2015.
3. Locating Urban Conflicts. Ethnicity, Nationalism and the Everyday / ed. by Wendy Pullan and Britt Baillie. – London : PALGRAVE MACMILLAN, 2013.
4. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України ; під ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 750 с.
5. Всемирная энциклопедия. Философия. – М. : АСТ, 2001. – 1312 с.